

Bilimsel Özgürlük, Özgünlük ve Sorumluluk

Ayhan SOL
ODTÜ Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi

Ben bu yazıda bilimsel özgürlük, özgünlük ve sorumluluk arasındaki ilişkiyi inceleyeceğim. Her ne kadar akademik özgürlük, özgünlük ve sorumluluk mühendislik, mimarlık, sanat, edebiyat, felsefe gibi diğer alanları da kapsadığı için daha genel olsa da, bu yazıda söyleyeceklerimin büyük ölçüde akademik özgürlük, özgünlük ve sorumluluk için de geçerli olacağını düşünüyorum.

Bilimsel özgürlükle özgünlük arasında kuvvetli bir bağ olduğunu söylemek çok yanlış olmasa gerek. Yazımın bu kısmında özgürlüğü toplumdaki genel özgürlük, özgünlüğü de ortaya çıkan ürünün özgünlüğü ile sınırlı tutuyorum. Bilim çevrelerinde özgürlük çoğunlukla bu anlamda düşünülür ve bilimcinin geniş toplumun etkilerine maruz kalmamasıyla özdeşleştirilir. Hatta bu çevrelerde özgürlük o kadar kutsallaştırılabilir ki her sorun özgürlük üzerindeki sınırlamalara bağlanabilir. Söz gelimi bilim insanları bilimsel özgürlüğün kaçınılmaz olarak özgünlüğe yol açacağına inanabilir. Bence bu anlamda bilimsel özgürlük, özgünlük için ancak bir *fırsattır*, onun *garantisidir* çünkü özgünlük aşağıda değineceğim gibi bireyin kendi “özel” nitelikleriyle ve bunu sağlayan başka türlü bir özgürlükle çok yakından ilişkilidir. Hatta bu nitelikler özgünlük açısından bireyin en az (yukarıda tanımlandığı anlamda)

özgürlüğü kadar önemlidir. (Kuşkusuz özgürlüğün özgünlüğün garantisini olmasa da zorunlu bir koşulu olduğunu vurgulamalıyım.)

Bilimsel özgünlüğü bir fırsat olarak görebileceğimiz gibi, bilimsel özgürlük karşılığında ödenmesi gereken bir *bedel* olarak da görebiliriz. Bilimsel özgürlüğü talep etmemizin en önemli nedeni özgün eserler ortaya koyabilmek olmalıdır çünkü özgürlüğümüzü (bilimsel olarak) özgün olmayan işler yapmak için de kullanabiliriz. Söz gelimi, özgürlüğümüzü para, şan, şöhret gibi kendi şahsi çıkarlarımız için de kullanabiliriz. Ama bence bu tür bir kazanç, yaratılabilecek eserleri düşündüğümüzde aslında büyük bir kayıptır. O halde özgürlüğün bilimciye büyük bir *sorumluluk* yüklediğini söyleyebiliriz. Bu sorumluluk *özgün olma* sorumluluğudur. Diğer bir deyişle bilimsel özgünlük özgür bilimciler için bir *ödev* olarak düşünülmalıdır.

Bilimsel araştırmaların sonucunda elde edilen ürünün *niteliği* bir sorumluluk/ödev konusu olmayabilir çünkü nitelikli ürün yaratıcılık, çalışkanlık, iyi bir eğitim, merak, hırs gibi başka yetenekler gerektirebilir ve bu da herkeste aynı düzeyde olmayabilir. Özgünlüğün de yaratıcılık gerektirdiği iddia edilebilir kuşkusuz, ama ben çok büyük bir yaratıcılık gerektirmediğini düşünüyorum. Herkes özgün olabilir çünkü

herkes *benzersizdir* ve bu benzersizliğin özgünlük olarak ortaya çıkması beklenmelidir. Ancak bu durumda özgürlük tanımını değiştirmeliyiz. Yukarıda özgürlüğü toplumsal özgürlük olarak tanımladık. Bu daha çok dış etkilere maruz kalıp kalmamaya ilgilidir. Şimdi vurgulayacağım ise bireyin “iç baskılara” (“olumsuz” önyargılara) maruz kalmaması, bunlardan özgür olmasıdır. Ancak bu sayede her birey kendi benzersizliğini ortaya koyabilir, ancak bu sayede özgün ürünler ortaya çıkabilir.

Özgünlüğün dereceleri olduğunu da kabul etmeliyiz diye düşünüyorum. Bazı ürünler diğerlerinden daha özgün olabilirler çünkü bazı bireyler daha benzersiz olabilir ve/ya kendilerini gerçekleştirebilmek için daha özgür olabilirler. Bu iki konuyu biraz daha açalım. Her ne kadar her birey benzersiz olsa da bu bireylerin bir kısmı birçok yönden birbirine çok fazla benzeyebilir. Eğer bir birey yaşadığı topluluktaki bireylerin birçoğunun neredeyse bir kopyasıysa onun kendisini gerçekleştirmesiyle kuşkusuz bir özgünlük ortaya çıkacaktır ama bu çok da *ilginç* olmayacaktır. Çünkü kültürü, popüler kültürle sınırlı olan bir bireyin ilginç olabilecek bir benzersizliği yoktur. Burada popüler kültürü televizyon yoluyla yayılan kültürle sınırlı tutmuyorum. Bir bilim topluluğundaki popüler kültür o topluluktaki yaygın bilimsel inançlarla temsil edilir. Bir bilim insanı diğer yetenekleri yoluyla bu yaygın kültürü çok iyi özümsemesiyle kuşkusuz önemli şeyler yapabilir. Mesela Thomas S. Kuhn'un (1970) ifadesiyle iyi bir “bulmaca çözücü” olabilir. İyi bir bulmaca çözücü olmayı küçümsemiyorum. Birçoğumuz iyi bir bulmaca çözücü bile olamayabiliriz. Bazılarımız ise bulmaca çözücülükten öteye gidemeyiz çünkü “iç” özgürlüğümüz olsa da iyi bir eğitim, merak ve hırs gibi diğer donanımlardan yoksun olabiliriz. Bu nedenledir ki yukarıda özgürlüğün özgünlüğün garantisini olmadığını söyledim. Ama eğer özgün olmak özgürlük için *seve seve* ödememiz gereken bir bedelse yani özgün olmak bir *ödevse* iyi bir eğitim alma olanağını bulamamış olsak da meraklı ve hırslı (bu hırs insanın gözünü kör eden bir ihtiras değil) olmak elimizdedir diye düşünüyorum. Bu ikisi kadar önemlisi *cesarettir*. Kendi sınırlarımızı zorlayabilecek cesaret. İnsanın kendisiyle baş başa kalıp, ben nereye kadar

gidebilirim diye düşünmesi ürkütücü olabilir çünkü umduğunuz kadar cesur olmadığınızı, olamayacağınızı fark edebilirsiniz. (Kuşkusuz buradaki cesaret gözü kara, çılgınca, temelsiz bir cesaret değil.) Maddi kazanç ve şöhret gibi küçük hesap ve çıkarlar uğruna kendi benzersizliğini gerçekleştirmekten vazgeçmenin de cesaret eksikliği ile ilgili olduğunu düşünüyorum çünkü daha zor olan kendi özgünlüğünü gerçekleştirme yerine daha kolay elde edilebilen para ve şöhrete razı olmak cesaret eksikliğini gösteriyor olabilir. Bu nedenle her yaptığımız işin sonunda “yapabileceğimin en iyisi bu muydu?” diye sormazsak daha iyisini başarmayı aklımıza bile getirmeyiz.

Şimdi ise, şu ana kadar söylediklerimle çelişir gibi gözükecek bir yoldan devam edeceğim. Bilimsel araştırmalarda araştırmaların ve bunların sonuçlarının özgün olması beklenirken fazlaca sıra dışı ürünler kabul görmeyebilir çünkü onların anlaşılması kolay olmayabilir ya da doğru/geçerli olduğundan emin olunamayabilir. Daha önce yapılmış çalışmalara dayanan eserler daha kolay kabul görür çünkü onların doğruluğu konusunda fazla kuşku duyulmaz (Hull, 2001). Fakat aynı zamanda bu tür eserler yeterince özgün olmadıkları için çok büyük değer kazanmazlar. Çok özgün olanlar ise kabul edildiklerinde (eğer edilirse) çok büyük değer kazanabilirler ama onların kabul edilme süreci çok zor ve uzun olabilir. Araştırmacılar şöyle bir ikileme karşı karşıyadırlar: Bir yandan kendilerini topluluklarına kabul ettirmek isterler ve bunun için de çalışmalarında kendilerinden önce yapılanlardan fazla uzaklaşmamalıdırlar; diğer yandan ise eserlerinin geçici değil kalıcı bir değeri olsun isterler ama bunun için de fazlasıyla özgün (sıra dışı) olmalıdırlar. Ya tanınacaklar ama çok özgün eser veremeyecekler ya da (kendi yaşam sürelerinde) tanınmayacak ama özgün eserler vereceklerdir.

Bu konunun bir başka yönü daha var. Sizden önceki çalışmalara gönderme yaparak hem önceki çalışmalarını onurlandırırız hem de bu sayede çalışmanızın kabul görme şansını arttırırız çünkü sizden önceki çalışmalar zaten kabul görmüştür. Bu kabul görmeden kısmen pay almış olursunuz. Burada da bir başka ikilem ortaya çıkmaktadır. Bilim insanları bir yandan

çalışmalarını bir an önce duyurup öncelik hakkını elde etmek isterken diğer yandan buluşlarını sonuna kadar “sağarak” (buluşlarının tüm sonuçlarını kendileri elde ederek) ondan en fazla yararı sağlamak isterler (Hull, 2001). Ancak bulgularınızı bir an önce duyurmak yerine onları daha fazla sağlamak isterseniz, bir başkası aynı bulguları elde edip onu sizden önce duyurabilir ve öncelik hakkını elde edebilir. O nedenle bulgularınızı bir an önce duyurmalısınız. Ama bu durumda bu bulguyu sizin dışınızda başkalarının da sağmasına olanak tanımış, dolayısıyla ondan üretilen sonuçları başkalarının da bulma olasılığını arttırmış olursunuz. Ancak işin tuhafı bu gerilimin bilim dünyasındaki işbirliğinin de kaynağı olmasıdır. Her ne kadar herkes kendi çıkarını düşünüp diğerleriyle rekabet içindeyse de bu rekabet işbirliğine yol açtığı için ortak bir faydaya (bilimin ilerlemesine) katkıda bulunur. İşbirliği bulgulardan elde edilen kredinin paylaşılması anlamına da gelir, risklerin paylaşılması anlamına da çünkü kendi bulgularınız üzerinde daha fazla çalışarak daha fazla verim elde etmeye çalışabilirsiniz ama her araştırma istenen sonucu vermez. Bu durum sizin geç kalmanıza ve sonuçta da istediğiniz sonuca ulaşamamanıza neden olabilir. Onun yerine bulgularınızı “rakiplerinizin” kullanımına açarak bu konudaki çalışmaya diğerlerinin de yatırım yapmasını ve dolayısıyla riski paylaşmasını sağlarsınız.

Öyle görünüyor ki “görünmeyen bir el” bu sert rekabetten bir uyum çıkarıyor. Bazılarınıza bu model tanıdık gelmiş olabilir. En liberal ekonomistler buna benzer bir modelin serbest piyasa ekonomisi için geçerli olduğunu savunurlar. Herkes kendi çıkarının peşinde koşarken sonuçta ortaya çıkan ilerleme herkesin yararına olacaktır. Serbest piyasa için neler söylenebileceği bu yazının sınırlarını aşıyor kuşkusuz. Ama bilim için şunları söyleyebilirim. Bir önceki sayıda (JMO Haber Bülteni, 2006/3, s. 119-123) iddia ettiğimiz gibi bilim topluluğunun iç işleyişinden kaynaklanan bazı kurallar/normlar bilim insanlarının davranışlarını sınırlamaktadır. Ayrıca bilim topluluğu yalıtılmış bir topluluk değildir ve diğer topluluklarla ilişki içindedir. Bu nedenle bazı sınırlamalara tabi olacaktır. Benzer şekilde bilimciler de aynı zamanda başka toplulukların da üyesi olduklarından başka kurallara tabidirler. Bu nedenle tüm yaşamımız boyunca çok çeşitli değer ve değer sistemleriyle tanışır ve bunlardan bazılarını benimser, bazılarını

ise benimsemeyiz. Bilimin değerleri de karşımıza çıkan ve kendi değerler sistemimizde bir yer bulan ya da bulmayan değerlerdir. Diğer bir deyişle bilimin değerleri zorunlu olarak değerler hiyerarşisinde en üstte olan değerler değildir. Mesela Peter Singer'a (1996) göre “Bilgiye değer veririz ama önemli olduğunu düşündüğümüz diğer etik ilkeleri ihlal etme pahasına bilgi edinmeyi desteklemeye hazır olacak ölçüde de bilgiye değer vermeyiz” (s. 219). Önemseydiğimiz diğer değerler ait olduğumuz diğer topluluklar yoluyla benimsediğimiz ve kabul ettiğimiz değerlerdir. Kendimizi hangi toplulukla daha fazla özdeşleştirdiğimiz hangi değerlerin bizim için önemli olduğunu gösterecektir. Birçoğumuz bilimin ilerlemesi veya bilimsel başarılarımız adına diğer değerlerini feda etmeye hazır değildir. Pek çoğumuz başka ırkları ve toplulukları zalimce deneylerde kullanma pahasına elde edilebilecek bilgiyi istemeyiz. Başka canlı türlerini zalimce deneylerde kullanarak elde edilecek bilgiye veya ürüne de en azından bazılarımız değer vermez.

O halde özgün eserler ortaya koymak için kendimizi gerçekleştirmeliyiz ve bunun için kendi sınırlarımızı ve bilimimizin sınırlarını zorlamalıyız ama bu diğer bireylerin ve türlerin canı veya acısı pahasına olmamalıdır. Diğer bir deyişle iç özgürlüğümüz sadece olumsuz önyargılarımızdan özgür olmak anlamına gelmelidir. Bizi başka birey ve canlıların ve hatta cansız varlıkların yok olmasına götürecek hırslarımızın esiri olarak onlara rağmen kendimizi gerçekleştirmemiz anlamına gelmemelidir. İçimizde var olduğuna inandığımız, hepimizin paylaştığı ama bazen başka duygular tarafından bastırıldığı için derinlere gömülen duygularımızın da ortaya çıkmasına izin verecek şekilde kendimizi, benzersizliğimizi gerçekleştirerek özgün ürünler ortaya koymalıyız.

Değinen Kaynaklar

Hull, D. L. 2001. *Science and selection: essays on biological evolution and the philosophy of science*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Kuhn, T. S. 1970. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.

Singer, P. 1996. “Ethics and the Limits of Scientific Freedom.” *Monist* 79(2), 218-229